

**BİR HALK EKONOMİSİ ÖRNEĞİ OLARAK
“HAB” VE “DEĞİŞİK/DEÑİŞİK” GELENEĞİ VE İŞLEVLERİ**

Metin ÖZARSLAN*

Özet: Bu çalışmada halk ekonomisi örneği olarak Erzurum ve Adana yöresinde görülen Hab/kab ve Değişik/deñişik, geleneği incelenmiştir. Bu iki geleneksel uygulamanın farklı adlar altında olmakla beraber aynı işlevlere sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Erzurum, Adana, Hab/kab, Değişik/deñişik, gelenek, işlev.

The Functions of the Traditions of Hab/Kab and Değişik/Deñişik as A Sample of Folk Economy

Summary: In this study the traditions of Hab/kab and Değişik/deñişik, observed in Erzurum and Adana, have been examined as a sample of folk economy. It has been seen that those two traditional practices have the same functions although they have different names.

Key words: Erzurum, Adana, course, barter, tradition, function.

Bilindiği üzere halkın, geçim ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla oluşturduğu, geleneksel yollardan edindiği ve dış kültürlerden esinlendiği veya özümlediği üretim ve tüketim alışkanlıkları, davranışları ve bu süreçte kullandığı geleneksel yol, yöntem, araç ve gereçlerin tümünü derleyip değerlendirmeyi amaçlayan halkbiliminin alt dalına *halk ekonomisi* adı verilmektedir. Halk ekonomisi, öncelikle toplayıcılık, avcılık, balıkçılık, hayvancılık, arıcılık, yaylacılık, göçebelik, bağcılık, bahçıvanlık, meyvecilik, çiftçilik, esnafılık, işçilik ve benzeri temel üretim ve tüketim tarzlarını ele alır.

Geleneksel çevrede halkın, hayatı yazılı belgelere dayalı olmayan bir takım anlaşma ve uygulamalara dayalı pratiklerle daha kolay hâle getirdiği bir vakıdır. Konuya girmeden önce, geleneklerin toplum hayatındaki rolünü, Hocam Prof. Dr. Dursun Yıldırım'ın ifadeleriyle buraya almak istiyorum:

* Dr., Hacettepe Üniversitesi.

BİR HALK EKONOMİSİ ÖRNEĞİ OLARAK
“HAB” ve “DEĞİŞİK/DEĞİŞİK” GELENEĞİ ve İŞLEMLERİ

“Milletlerin hayatında, tarih sahnesinde göründüklerinden bu yana, varlıklarını, bütünlüklerini ve farklılıklarını koruyan, ihtiyaçlarını her anlamda karşılayan **düzenler** görülür. Süreklilik vasfına sahip bu düzenlere biz gelenek adını veriyoruz. Bunların sayısı, fonksiyonları ve yapı özellikleri, ait oldukları milletlerin gelişme durumlarına ve ihtiyaçlarına göre değişir. Sayıları, özellikleri, fonksiyonları ne olursa olsun, bir milletin hayatında yer alan geleneklerin tümü, o milletin kültürünü meydana getirir” (Yıldırım 1998: 81–83).

Bu küçük etütte, halk ekonomisinin esasını teşkil eden geleneksel yardımlaşma kurumlarından birine örnek teşkil eden “hab” ve “değişik/değişik” ele alınacaktır¹. Halk ekonomisi açısından olduğu kadar, toplumsal dayanışma ve birlikte hayatı daha kolay hâle getirme çabasından kaynaklanan bu iki geleneksel yapı ile toplumsal dayanışma ve yardımlaşmanın nasıl düzenlendiğine kısaca temas edilecektir. İki farklı adları olmasına rağmen temelde aynı içeriğe sahip bu faaliyetler arasındaki benzerlik ve farklılıklar bu düzenlemede rol oynayan temel bağımlılıklarla ortaya konacaktır.

Bu etütte, örnek olay olarak incelenecek uygulamalar Erzurum’da yaygın olarak yapılagelen ve daha önce yöreden yapılan araştırmalarla ortaya konan “hab” (Koşay-Kılıç 1965: 77, Düzgün 1991) geleneği ile, Adana’nın Ceyhan ilçesine bağlı Köşreli Köyü’nde² uygulanmakta olan ve tarafımızdan gözlem tekniği ile derlenen³ “değişik/değişik” geleneğidir. Alan araştırması ile yapılan derleme ve yazılı kaynaklardaki bilgilerin mukayesesi ile bu iki gelenek incelenecektir.

“Değişik/değişik” de “hab” gibi temel olarak *süt ve süt mamüllerinin bir araya*

¹ Geleneğin farklı yörelerdeki durumu ve hab kurumunun sosyolojik açılımı için bkz. (Aksoy [t.y], Alptekin [t.y], Abdulkadir 1929, Koşay 1965 ve 1977, Gül 1976, Kutlu 1986 ve 1987).

² Konum itibarıyla, Ceyhan ile Osmaniye arasında, Ceyhan’a 30 km. uzaklıkta, Çukurova’nın, Ceyhan ırmağının oluşturduğu verimli kesiminde yer alan Ceyhan’a bağlı Köşreli köyü 3000 nüfuslu büyük bir köydür. Şu anda beldedir ve belediye vardır. Köşreli’de geçim kaynağı tarımdır. İleri tarım tekniklerinin kullanıldığı Köşreli’de pamuk, karpuz, buğday, soya fasulyesi, mısır yetiştirilmektedir. Köşreli’de jandarma karakolu, ilköğretim okulu, lise, tarım kooperatifi vardır. Köşreli köyünün tarihi 150 yıl öncesine kadar gitmektedir. İlk kuruluş sebebi, o bölgenin geniş otlaklara sahip olmasıdır. Kurucuları ise, aslen Mersin’in Mut ilçesi civarında, Toroslarda yaşayan Köşreli (Köşereli–Köşerelli) aşireti mensuplarıdır. Aşiret, Mut civarından Toroslar üzerinde doğuya doğru yayılmış ve aynı adda köyler kurmuştur. Bundan dolayı, Mut, Erdemli, Tarsus ve Ceyhan’da *Köşreli* adını taşıyan köyler vardır (Atabey 199b).

³ Bu derleme 7–16 Mart 1999 tarihleri arasında tarafımızdan Köşreli köyünde yapılmıştır.

toplanması esasına dayalı olarak oluşturulmuş *geleneksel yardımlaşma* şeklindedir. “Hab” temel olarak “imece usûlüyle süt biriktirme” şeklinde tanımlanır Aynı yerleşim biriminde (kasaba, köy, yayla, mezra) sağmal hayvan besleyen birkaç aile bir araya gelerek süt alış verişinde bulunurlar (Düzgün 1991: 49). “Değişik/değişik” adlandırması ise, Ceyhan’ın Körseli Köyü’nde aynı anlama gelmekte ve sütlerin sıra ile bir evde toplanmasındaki sıralama ve karşılıklı değiş-tokuşu ifade etmek için kullanılır.

Erzurum Merkez köylerine ait bu uygulama, Körseli’deki uygulamalarla, hemen hemen aynıdır. Körseli’de de en az üç, en fazla on evden oluşan bir ortaklık söz konusudur. Evler arası süt değişimi, aralarında anlaşılan kimselerin oluşturduğu grup üyelerince yapılır. Bu gruplaşmanın oluşumunda; kadınlar arasındaki güven, samimiyet ve anlayış kadar evlerin birbirine olan mesafesi de belirleyici unsur olarak ortaya çıkar. Erzurum’da yaygın ve geniş hâlde yapılan bu uygulama, Adana-Ceyhan’da yalnızca Körseli köyüne mahsustur.

Öncelikle Erzurum’da günümüzde de devam eden “hab” geleneğinin uygulanışı hakkında Dilaver Düzgün’ün verdiği bilgileri, elde ettiğimiz bilgilerle mukayese edelim: “Örneğin üç evin başlattığı hab uygulamasında önce birinci eve diğer iki evden sütler getirilir. Ortakların aralarında kullandıkları standart bir ölçü vardır. Sütler belli başlı bir külek veya kova ile teslim alınır. Bu ölçü ile miktar belirlendikten sonra süt miktarı bir çubuk üzerinde işaretlenir. Bu çubuklara «kert çubuğu» adı verilir. Çubuk üzerine işaret koyma, yani çentik açma işlemi işine «kertme» veya «kert etme», konulan işarete de «kert» denir. Getirilen kova miktarınca kert yapılır. O gün habcilerden birinin getirdiği süt ölçü olarak kullanılan kabı doldurmuyorsa, kaptaki sütün içine bir çubuk batırılır. Sütün ulaştığı seviyeden çubuğa bir işaret konulur. Bu işarete «zont» denir. Ertesi gün aynı evden gelen süt, önceki gün belirlenen miktara eklenerek standart ölçü kabı doldurulur ve kert çubuğuna bir kert daha konulur. Birinci eve yedi gün süreyle süt getirildiğini, ikinci evden on kova, üçüncü evden de yedi kova süt geldiğini düşünelim. İkinci ev hab evi olduğu zaman birinci ve onun on kova sütünü iade etmek zorundadır. Böylece bütün evler sıra ile dolaşarak sütler toplanır ve ürünler elde edilir” (Düzgün 1991: 50).

Körseli köyünde şahit olduğumuz “değişik/değişik” geleneği ile ilgili bilgiler, köyde daha önceden “değişik/değişik”e katılmış (Atabey 1999c) ve hâlihazırda katılmakta olan (Atabey 1999a ve Atabey 1999b) kişilerden görüşme yoluyla elde edilmiştir. Bu bilgiler ışığında, “değişik/değişik” geleneğinin uygulanmasını şu şekilde özetlemek mümkündür: “Grubu oluşturan katılımcıların kendi aralarında süt toplamada kullandıkları sabit kap vardır. Bu bir kova veya çoklukla yağ tenekesidir. Bu ölçü olarak kullanılır. Bu ölçü ile belirlenen miktar sütün miktarı bir çubuk üzerinde işaretlenir. Bu çubuklara «çöp» denir” “Çöplerin sütün içinde ıslandığı kısım miktarı belirleyen kısımdır. Bu kısım bıçakla kertilerek işaretlenir. Bu

BİR HALK EKONOMİSİ ÖRNEĞİ OLARAK
"HAB" ve "DEĞİŞİK/ DEĞİŞİK" GELENEĞİ ve İŞLEMLERİ

işaretlere «kert» denir. Getirilen kova miktarı kadar kert yapılır. O gün değişığe gelenlerden birinin getirdiği süt lę olarak kullanılan kabı doldurmuyorsa kaptaki sütün içine bu çubuklardan batırılır. Sütün ulaşığı seviyeden çubuğa bir işaret konulur. Ertesi gün aynı evden gelen süt, önceki gün belirlenen miktara eklenir. Belirlenen lę kabı doldurulur ve kert pne bir kert daha konulur. Bu Şekilde her evde belli aralıklarla süt toplanır. Bu süre 7 ila 10 gün arası bir müddettir. Sonrasında sıradaki evde sütler toplanmak üzere deđiŐim yapılır”

AraŐtırmada civardaki köylerin hiçbirinde bu tür bir uygulamanın bulunmadığı ifade edilmiştir (Atabey 1999d). “Hab” geleneğinin “değişik/ değişik” Şeklinde isimlendirilmesi ve sadece Kösreli’de uygulanması dikkat çekici bir durumdur. Çünkü Çukurova gibi hayvancılıktan ziyade tarıma elveriŐli olan ve fazla sayıda hayvan beslenme imknı bulunmayan bir bölgede, bu geleneğin daha yaygın olması gerekirdi. Çünkü bu uygulama ile sınırlı sayıda hayvan besleyen aileler, sütlerini daha verimli bir Şekilde değerlendirebilmektedir. Bu uygulamanın sadece bu köyde görülmesini köyün kurucularının aslen Mersin’in Mut ilçesi civarında, Toroslarda yaşayan Kösreli (Ksereli–Kserelli) aşireti mensupları olmaları ile açıklamak mümkündür. Bu iki uygulama, her iki yörede de kadınlar tarafından yürütülmektedir. Uygulamanın inceliklerini bilen yaŐlı ve tecrübeli kadınların, arada çıkabilecek anlaŐmazlıklarda uzlaŐtırıcılık ve hakemlik görevleri vardır.

İster bütün kültür anlamında, ister onun altında daha küçük unsurlar etrafında oluşan alt sistemlerde, bir sistem onu oluşturan daha küçük parçalardan oluŐur ve bu parçaların o sistemin içinde gördüğü işlev veya yerine getirdiği görevler, hem onun iŐleyiŐini hem de söz konusu parçaların niteliğini ortaya koyar. Buna göre işlev “belirli bir sistemin uyum ve ayarlamaları için meydana getirilmiŐ gözlenebilen sonuçlardır.” (Nirun-znder 1990: 259). Sosyal yapı içinde yer alan işlevler “açık”, “gizli” ve “karŐı” olmak üzere e ayrılır (Nirun-znder 1990: 260). Açık işlevler sosyo-kültürel yapı içinde kolayca tanımlanabilen ve gözlenebilen iŐlevlerdir. Gizli iŐler ise, sosyal yapı içinde kolayca gözlenip tanımlanamazlar. Esas amaçları belli değildir. Onların varlığı bireylerin hareket ve davranıŐ bilinlerindeki asıl isteklendirme ile “zdeŐ veya eŐ anlamlı olamayabileceği” (Nirun-znder 1990: 260) gerçeğinden kaynaklanan bir yapıdır.

Yukarıda kısa erevesi çizilen işlev tanımı açısından bakıldığında esas itibarıyla bir tür üretim kooperatif düzeni gibi iŐletilen bu uygulamalar, her iki çevrede de aynı işlevleri haizdir. Bu işlevler sosyo-ekonomik yönden “açık”, kültürel bakımdan ise “gizli”dir. Söz konusu açık ve gizli işlevleri Şu Şekilde sıralamak mümkündür:

- a. Yeterli sayıda sağmal hayvanı olmayan aileler açısından;
 1. Az orandaki malzemenin sistemli bir biriktirme ile toplanması,
 2. Bu birikimin sonraki yıla hazırlık mahiyetinde kıŐlık yağ veya peynir

- üretimine dönüştürülmesi,
3. Sınırlı ürünlerin değerlendirilmesi esnasında gereksiz üretim kayıplarını önlenmesi,
- b. Bireyler açısından;
1. Sosyalleşme ortamı kurularak sosyal ilişkilerin geliştirilmesi,
 2. Bu sosyal ortam içinde kişiye birey statüsü kazandırılması,
 3. Bireyler arası yardımlaşmayı sağlayan yardımlaşma duygularının geliştirilmesi ve devam ettirilmesi,
 4. Komşuluk ilişkileri ve güven duyguları geliştirilmesi,
 5. Olgun ve tecrübeli hanımlar tarafından geleneğin taşıdığı bilgi, görgü ve tecrübenin hayata yeni başlayan genç hanımlara aktarılması ve genç insanların bu bilgilerle donatılması,
 6. Köye dışarıdan gelen gelinlerin sosyalleşmeleri sağlanması,
 7. Yörenin kültürü yeni gelinlere aktarılıp öğretilir, bu kişilerin kendilerini daha güvende hissetmeleri ve geldikleri yeni çevreyi benimsemeleri sağlanması,
 8. Yeni evlenen kadınların toplumsal bir statü kazanmalarını sağlanması,
 9. Normal olarak köy ortamında sosyalleşemeyen kadınlar için kadınlar arası sözel eğlence türü paylaşımların yapıldığı bu ortamda bir tür rahatlanma sağlanması,

Görüldüğü gibi, çok basit bir uygulama gibi görünen “değişik/değişik” geleneğinin işlevi de sadece ve sadece bir alışveriş ile doldurulmuş değildir. Bu uygulamanın açık işlevi, yardımlaşma ve halk ekonomisine katkı sağlamaktır. Bu işlevler bireyin gelişimi ve geleneğin kuşaktan kuşağa geçilmesi açısından açık işlevden daha az anlamlı ve değerli değildir. Gelenekler toplumların hayatında ittifakla kabul gören ve tecrübeye dayalı pratiklerdir. Bunlardan amaç, uygulandığı toplumu ve o topluma ait bireyleri daha iyiye, daha doğruya ve daha güzele doğru yönlendirmek, toplumsal barış ve refahı sağlamaktır.

Sonuç olarak gerek Erzurum’da, gerek Köşreli’de ve gerekse Anadolu’nun başka yerlerinde bu ve buna benzer uygulamaların bulunduğu bir gerçektir. Bu ve benzeri uygulamalar, asırlardır milletin kendi iç ihtiyaçlarıyla şekillenmiş düzeneklerle gayet sıhhi bir biçimde yapılmakta ve nesilden nesile aktarılmaktadırlar. Bu küçük mukayese etüdünde de, bu uygulamalardan birini genel hatlarıyla anlatmaya çalıştık. Bundan elde edilmesi gereken sonuç şudur: Sağlam bir temele dayanan gelenekler, birden bire ortaya çıkan ve yok olan kaybolan şeyler değildir. Bunlar asırların imbiğinden süzülerek gelen ve insana, topluma hayatı daha kolay kılmak için oluşturulan küçük uygulamalardır. “Hab” ve “değişik/değişik” geleneği de bu uygulamalar içinde, bir halk ekonomisi faaliyeti örneğidir.

BİR HALK EKONOMİSİ ÖRNEĞİ OLARAK
"HAB" ve "DEĞİŞİK/ DEĞİŞİK" GELENEĞİ ve İŞLEMLERİ

Kaynaklar

- Abdulkadir, (1929), "Hap", **Halkbilgisi Haberleri Dergisi**, 1: 12.
- AKSOY, Mustafa, (t.y), "Bir Sosyal Dayanışma: "Hab-Hap", www.alewiten.com
- ALPTEKİN, Ali Berat, (t. y), **Görgü Ansiklopedisi**, İstanbul.
- ATABEY, Ayşe, (1999b), Ayşe Atabey [Ceyhan, 1962, İlkokul, Ev Hanımı, Evli] ile Metin Özarlan tarafından 08.03.1999 tarihinde Ceyhan-Kösreli Köyünde yapılan görüşme. Görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtları M.Ö. Özel arşivindedir.
- ATABEY, Fatma, (1999a), Fatma Atabey [Erdemli, 1931, okur-yazar değil, ev hanımı, evli] ile Metin Özarlan tarafından 07.03.1999 tarihinde Ceyhan-Kösreli Köyünde yapılan görüşme. Görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtları M.Ö. Özel arşivindedir.
- ATABEY, İbrahim, (1999d), İbrahim Atabey [Ceyhan, 1963, Yüksekokul, Akademisyen, Evli] ile Metin Özarlan tarafından 20.03.1999 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme. Görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtları M.Ö. Özel arşivindedir.
- ATABEY, Şifayet, (1999c), Şifayet Atabey [İskenderun, 1958, İlkokul, Ev Hanımı, Evli] ile Metin Özarlan tarafından 09.03.1999 tarihinde Ceyhan-Kösreli Köyünde yapılan görüşme. Görüşmenin sesli ve görüntülü kayıtları M.Ö. Özel arşivindedir.
- DÜZGÜN, Dilâver, (1991), "Geleneksel Bir Yardımlaşma Kurumu Hab", **Millî Folklor**, 2/ 3/ 11: 49- 51.
- GÜL. Y., (1976), **Tunceli'de Şavaklılar**, Ankara.
- KOŞAY, H. Zübeyir, (1965), "Köylerimiz ve Geleneklerimiz", **Türk Yurdu Dergisi**, 309: 30.
- KOŞAY, H. Zübeyir, (1977) "Pulur (Sagkaya)", **Etnografya ve Folklor Araştırmaları**,: 61.
- KOŞAY, H.-S. Kılıç, (1965), "Güzelova (Erzurum) Etnografya ve Folkloruna Dair Notlar" **Türk Etnografya Dergisi**, 6: 77.
- KUTLU, M. Muhtar, (1986), "Şavaklı Türkmenler'de "Hab" Geleneği", **Türk Kültürü Dergisi**, 273: 30.
- KUTLU, M. Muhtar, (1987), **Şavaklı Türkmenler'de Göçer Hayvancılık**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 84" "Gelenek- Görenek ve İnançlar Dizisi: 4.
- NİRÜN, Nihat-Cihat ÖZÖNDER, (1990), "Türk Sosyo-Kültür Yapısı İçinde, Âdetler, Örfler, Görenekler, Gelenekler", **Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Görüşler**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- YILDIRIM, Dursun, (1998), **Türk Bitiği**, Ankara: Akçağ Yayınları.